

KULTURA BEZPIECZEŃSTWA
NAUKA – PRAKTYKA – REFLEKSJE
Nr 28, 2017 (158–174)
ISSN 2299-4033 DOI 10.24356/KB/28/8

ELITY V SFÉRE BEZPEČNOSTI –
BEZPEČNOSTNÉ ELITY
(ELITY BEZPEČNOSTNÉHO SEKTORU)

ELITES IN THE SPHERE OF SECURITY –
SECURITY ELITES
(SECURITY SECTOR ELITES)

JOZEF MATIS
Akadémia ozbrojených síl gen. M. R. Štefánika

ABSTRACT

The article defines the term „security elites“ (security sector elites) and presents three possible approaches towards its perception. The first defines security elites as people who use their authority and position to provide general security. The second approach perceives them as persons whose authority and position provide security in a particular realm of the society. The third approach describes elites as people providing security in a particular field using their position and authority they gained through specific training (so-called elite groups).

Key words: security sector, elites, security elites, elites in security sector, elite groups in the area of security

ABSTRAKT

V príspevku je vymedzený pojem bezpečnostné elity (elity bezpečnostného sektoru), s dôrazom na tri možné pohľady ich vnímania: Prvý chápe bezpečnostné elity ako osoby, ovplyvňujúce svojou pozíciou a autoritou zaistenie všeobecnej bezpečnosti. Druhý ich chápe ako osoby, ktoré svojou pozíciou a autoritou zaisťujú bezpečnosť v určitej sfére spoločnosti. Napokon tretí pohľad považuje za elity osoby zaisťujúce bezpečnosť v danej sfére svojou pozíciou a autoritou, ktorú získali špecifickou prípravou (tzv. elitné skupiny).

Kľúčové slová: bezpečnostný sektor, elity, bezpečnostné elity, elity v bezpečnostnom sektore, elitné skupiny v oblasti bezpečnosti

Úvod

Fenomén vojenská elita vyvoláva veľa otázok. Odpovede na tieto otázky majú neraz až protirečivý charakter. Základný rámec teoretického skúmania elity v oblasti bezpečnosti je východisko, že obranu a ochranu občana a bezpečnosť krajiny ako výkonné zložky zaisťujú bezpečnostné a záchranné zbory, ku ktorým patria: armáda, polícia, hasiči, záchranári, bezpečnostná služba – tzv. disponibilné skupiny¹ a ako zložky riadiace: štátni zamestnanci a zamestnanci verejnej správy na úseku obrany a ochrany obyvateľstva.

Ak vychádzame z toho, že súčasný svet je charakterizovaný ako turbulentný, neriadený, bez poriadku a pravidiel, potom si musíme uvedomiť, že sa do popredia dostáva všeobecná bezpečnosť, ktorou sa hlbšie zaoberá postupne sa utvárajúca veda o bezpečnosti, ktorá za základné atribúty všeobecnej bezpečnosti považuje: *rozvoj, multidimenziálnosť a viacvrstvovosť bezpečnosti, nárast významu nevojenskej bezpečnosti a počtu bezpečnostných aktérov a napokon nedeliteľnosť a asymetriu bezpečnosti.*² Dôležitým momentom, ktorý výrazne relativizuje poznávanie týchto črt, je jeho tesné prepojenie s konkrétnymi sociálnymi subjektmi, najmä elitami, ktorých hodnoty, normy a ciele môžu byť rozdielne, až protikladné. Preto je treba na riešenie týchto nových výziev pripraviť „bezpečnostnú elitu“ a spoločnosť.

¹ Bližšie: J. Maciejewski, *Grupy dyspozycyjne (Analiza socjologiczna)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2012, s. 50 – 60.

² Pozri bližšie: F. Škvrnda, *Sociálno-ekonomické aspekty bezpečnosti v postmodernej spoločnosti globalizujúceho sa sveta*, In: *Sociálna a ekonomická núdza – bezpečnosť jedinca a spoločnosti*. (Zborník príspevkov) VŠZaSP sv. Alžbety, Bratislava 2009, s. 248–258.

Aby sa dali efektívne pripraviť kvalitné bezpečnostné elity je potrebné najskôr vymedziť súčasné ponímanie bezpečnostnej a vojenskej elity v spoločnosti a to ako súčasti spoločenskej elity vo sfére bezpečnosti a navrhnúť možné nové prístupy k vymedzeniu pojmu bezpečnostná a vojenská elita. Až potom možno posúdiť úroveň všestrannej prípravy bezpečnostnej a vojenskej elity v súčasnosti a optimalizovať tak systém kvalitnej prípravy bezpečnostných a vojenských elít v školách zameraných na bezpečnosť.

1. BEZPEČNOSTNÁ ELITA AKO SÚČASŤ SPOLOČENSKEJ ELITY

Vymedziť bezpečnostnú (vojenskú) elitu vyžaduje pochopiť obsah pojmu elita v konkrétnej spoločnosti. Elita má omnoho širší a úctyhodnejší obsah ako sú vrcholové politicko-mocenské štruktúry danej spoločnosti, skupiny či komunity. Dané spoločenstvá sa zaoberajú bez vrcholnej politickej, mocenskej, ekonomickej alebo aj kultúrnej garnitúry, ale nezaobídu sa bez svojej elity. Útok na elitu je útok na podstatu týchto spoločenstiev a je v podstate zväčša neúspešný a preto nemá význam. Elita je totiž vždy a všade v neustálom pohybe, v neustálej (permanentnej) zmene.

Pojem „elita“ pochádza z francúzskeho pojmu „elite“, odvodeného z latinského pojmu „eligere“, ktorý znamená vyberať, či vyvoliť. Až koncom 18. a začiatkom 19. storočia sa začal tento pojem používať k označeniu vysoko postavených sociálnych skupín v spoločnosti. No už v starovekej filozofii, predovšetkým v prácach Platóna³, existovali názory, že elity možno vymedziť ako exkluzívne sociálne skupiny, alebo skupiny „najlepších“, ktoré tvoria vládu.

Elitami sa v minulosti zaoberali najmä Vilfredo Pareto a Gaetano Mosca, ktorí vytvorili „klasickú teóriu elít“ ako určitú kritiku demokracie a delby moci v danej dobe. Spochybňovali priamu demokraciu, („vládu ľudu“) ako fiktívnu a reálne neexistujúcu, pretože vždy vládla iba úzka skupina ľudí – elita.⁴ K týmto predstaviteľom klasickej teórie elít možno priradiť aj nemeckého politológa a sociológa Roberta Michelsa.

Elitami sa zaoberali aj ďalší autori, ktorí už nepatrili k predstaviteľom klasickej teórie elít a to: Harold Lasswell, Charles Wright Mills, Joseph Alois Schumpeter, Roberta Dahl, Anthony Giddens, Giovanni Sartori. Boli to tiež predstavitelia tzv. paradigmy novej elity: Michael Burton, John Higley

³ Pozri bližšie: Platón, Ústava. Oikoyomenh, Praha 2001, s. 428 a tiež Kolektív: *Velký sociologický slovník* (1. sv.), Karolinum, Praha 1996, s. 747

⁴ J. LYSÝ, Úvod do politickej vedy, OZ Sociálna práca, Bratislava 2004, s. 25.

a Richard Gunther. Aj keď každý z týchto predstaviteľov mal na elity svoj vlastný, osobitý pohľad, svojou sociologickou koncepciou mocenských elít získal celosvetové uznanie iba jeden z nich a to Charles Wright Mills⁵. Pôsobením elít sa na slovenskej politickej scéne, najmä po roku 1989 a po vzniku Slovenskej republiky, zaoberal významný slovenský politológ Rastislav Toth⁶.

Elity boli, sú a budú naďalej dominujúcou súčasťou života spoločnosti. Stále sa udržujú v hre, rozohrávajú v rámci globálnych procesov mocenské hry, ktorými často menia doterajšiu mapu sveta a posúvajú jej iluzórne hranice, pričom netušia výsledok ďalšieho smerovania. Elity ešte stále predstavujú zaujímavý a aktuálny sociálny jav, ktorého riešenie ukazuje na celý rad ďalších problémov a súvislostí. „Teória elít“ nie je iba prežitým rozjímaním, ale významnou teóriou, ktorá sa zaoberá postavením a významom pôsobenia elít v spoločnosti a ich progresívnou rolou, ktorá je im prisudzovaná. Zároveň aj o tom, či elity túto rolu ešte stále naplňajú a ako a tiež o tom, v čom sa spätne odráža ich vplyv na spoločnosť⁷.

Vymedziť elitu – ako sociálnu skupinu spoločnosti, nie je vôbec jednoduché, pretože na jej ponímanie existuje veľa pohľadov. Ak vychádzame z toho, že elita sa už nevníma len ako vrcholný politický subjekt, ktorý vlastní mocenské prostriedky, ale ako súhrnný komplex ľudských činností, v ktorých sa dosahujú špičkové výsledky a ktoré v danej sfére nastoľujú špecifické hodnoty, potom ju možno vymedziť ako *množinu osôb (sociálnu skupinu), voľne priechodnú vrstvu spoločnosti, špičkových držiteľov moci – teda menšinu spoločnosti, ktorá v sociálnej skupine, organizácii, inštitúcii alebo spoločnosti (určitý sociálny systém alebo subsystém) zaujíma najvýznamnejšie postavenie (sociálnu pozíciu), pretože má vplyv na dianie v spoločnosti (politickú, ekonomickú, kultúrnu a sociálnu oblasť), vládne a ovláda jej väčšinu a to vďaka svojim: individuálnym vlastnostiam, autorite, talentu, atraktivite, statusu a prestíže, dôveryhodnosti, profesionálnym kvalitám, bohatstvu, konexiám, moci a vplyvu, odvahe hovoriť pravdu a napokon schopnosti tvoriť a naplňovať vízie.*

⁵ V. Končal, A. Balitskiy, *Politológia*, 1. vyd. STU, Bratislava 2004, s. 39.

⁶ Pozri bližšie jeho práce: R. Tóth, *Elity v spoločnosti*, Nezávislé centrum pro studium politiky, Kolín 2007, s. 105; R. Tóth, *Chuť moci vo svete*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 2006. 251 s. ISBN 80–10–00003–5 a tiež: R. Tóth, *Politické strany*. Bratislava: SMARAGD, 2007. 128 s. ISBN 80–89063–19–2

⁷ Pozri bližšie: H. Svobodová, *Některé úvahy o vývoji a postavení „mocenské elity“* [online]. E-polis.cz, 7. duben 2011. Dostupné z WWW: ISSN 1801–1438

Uvedená definícia vníma elity ako niečo, čo je navonok zjavné, považované za reálny fakt. Rôzne segmenty spoločnosti však rozdeľujú ľudí podľa úrovne na dve základné skupiny: *elitu* a *nie elitu*. Elita sa ešte člení na základe znakov, ktoré jasne vyjadrujú základné rozdiely medzi nimi a to na tri skupiny: *ideologické elity*, *politické elity* a napokon *ekonomické elity*, ktoré možno ešte ďalej členiť.

Ideologické elity tvoria osoby, ktoré majú významné postavenie pri tvorbe a realizácii rôznych ideológií, ponímaných ako: „systém názorov, postojov, noriem (politických, ekonomických, filozofických, náboženských), ktoré vyjadrujú podmienky existencie, záujmy a ciele určitej skupiny ľudí.“ Ideologické elity môžeme ešte ďalej diferencovať na: *inštitucionálne* a *neinštitucionálne*, pričom:

- *inštitucionálne ideologické elity* sú také, ktoré stoja na čele určitých inštitúcií či organizovaných skupín. Začleňujú sa tak do hierarchického systému s rôznou úrovňou sily držania moci na daných postoch. Sú nimi predstavitelia politických strán a hnutí, náboženský predstavitelia, členovia teoretických skupín a prúdov, nositelia všeobecne prijímaných myšlienok a historických dogiem. Na svoje posty mohli byť dosadení, zvolení alebo k nim dospeli postupným stúpaním po rebríčku v danej hierarchickej štruktúre. Ich vnútorné (morálne) kvality vôbec nemusia zodpovedať úrovni, ktorú ako elita zastávajú.
- *neinštitucionálne ideologické elity* sú také, ktoré disponujú prirodzenou autoritou, preto ich možno nazvať aj elitami prirodzenými. Môžu pochádzať z rôznych spoločenských prostredí: z náboženského, kultúrneho, umeleckého, politického, intelektuálneho, vedeckého atď. Majú výraznú mienkotvornú silu, nakoľko ich vnútorné kvality sú totožné s kvalitami života, aký žijú. Práve tieto elity sú skutočnými duchovnými a morálnymi elitami.

Politické elity sú elitami sily a dynamiky. Disponujú veľkou (politickou) mocou. Do ich kompetencie patrí riadenie spoločenského a politického diania. Sú nositeľmi politickej moci s rôznou úrovňou vplyvu a to od miestnych a regionálnych politikov (štátna správa, samospráva), cez štátne politické elity (zákonodarná a výkonná moc v štáte), až po globálnych politických hráčov (politickí predstavitelia svetových veľmocí). Patria sem nielen vládne a politické špičky, ale aj elity vojenské (skôr elity bezpečnostné – armádne, policajné a záchranné⁸), ktoré sú považované za akýchysi vykonávateľov

⁸ Profesor Ján Maciejewski zvedol pojem disponibilné skupiny (grupy dyspozycyjne), ktorým označuje skupiny, ktoré zaisťujú vojenskú a nevojenskú bezpečnosť a to: armádu, políciu,

vôle politickej elity. Za určitých podmienok sa sem môžu zaradiť aj také subjekty ekonomického sektora, ktoré majú cez rôzne lobistické skupiny prístup k výraznému politickému vplyvu a dokážu ho aj adekvátne využiť⁹.

Ekonomické elity držia v rukách všetok kapitál a spolu s politickými elitami výrazne rozhodujú o jeho prerozdelení. Tvoria ju subjekty miestneho charakteru (drobní živnostníci a podnikatelia), predstavitelia a majitelia obrovských koncernov a globálnych, nadnárodných spoločností. Patrí k nim tiež trieda TOP manažérov, finančníkov a bankárov. Z hospodárskeho sektoru hrajú dominantnú úlohu odvetvia ako: vojenský a zbrojársky priemysel, tak aj farmaceutický priemysel, či priemysel s informačnými technológiami, energetický priemysel a priemysel zábavný (šoubiznis). Nezanedbateľné ekonomické elity sa nachádzajú aj vo sfére vedy. Sú nimi jednotlivci a členovia súkromných spoločností, pracujúcich na tajných projektoch pre vojenský priemysel či na výskume kozmických technológií.

Z analýzy pojmu spoločenská elita možno bezpečnostnú (vojenskú) elitu ponímať ako súčasť elity politickej, ktorá je výrazne prepojená s ekonomickou a ideologickou elitou, povedané aj inak, na ktorú má vplyv ekonomická a ideologická elita. Ich vzájomné prepojenie je logickým vyústením silnej vzájomnej previazanosti (sociálnej väzby) ideologických, politických a ekonomických elit.

Na obsah pojmu „bezpečnostná (vojenská) elita“ už nie je až taký jednoznačný názor. Táto nejednoznačnosť vyplýva zo šírky pohľadov na rozsah obsahu. *Najširší pohľad* tak do obsahu tohto pojmu zahŕňa okrem elity armádnej a policajnej a elity hasičského a záchranného zboru aj branno-bezpečnostné elity (vedúci pracovníci niektorých ministerstiev, vláda, parlament a prezident.). *Užší pohľad* zahŕňa do obsahu už len armádne a policajné elity. No a *najúžší pohľad* zahŕňa do obsahu len armádne elity a to ešte elitné jednotky.

2. VYMEDZENIE BEZPEČNOSTNEJ ELITY

Keďže sa vo víziách modernej spoločnosti 20. storočia už nepočítalo s ďalším rozvojom násillia, uskutočňovaného vojakmi a armádou, nájdeme len veľmi málo, a aj to skôr negatívnych, názorov na vojenské elity¹⁰. Prebudenie

hasičov a záchranárov na profesionálnom alebo dobrovoľnom princípe. Pozri bližšie: J. Maciejewski, *Grupy dyspozycyjne (Analiza socjologiczna)*, WUW, Wrocław: 2012.

⁹ R. Tóth, *Elity v spoločnosti*, Nezávislé centrum pro studium politiky, Kolín 2007, s. 35.

¹⁰ Pozri bližšie práce: J. Keller, *Dějiny klasické sociologie*. Praha: SLON, 2005. s. 150–153. ISBN: 80–86429–34–2 a G. Caforio, *Some historical notes*. In CAFORIO, G.: *Handbook of the Sociology of the Military*. Springer, New York 2006, s. 8.

nastalo až po dvoch svetových vojnách 20. storočia, kedy sa vojenskými elitami začína sociologická teória vážnejšie zaoberať. Východiskom sú „bojové“ tradície v klasickom sociologickom myslení, kde možno nájsť aj úvahy o osobitom poslaní vojenskej elity v živote danej spoločnosti, ktoré sú už v súčasnosti mimo hlavného prúdu rozvoja sociológie¹¹.

Vo vojenskej sociológii, ktorá sa sformovala ku koncu 50. rokov minulého storočia tvorili hlavný problém skúmania dve témy: *profesionálny vojak*¹² a *vzťahy spoločnosti a armády*¹³, kde možno zaradiť aj tému vojenskej elity. Jediný priamy, pritom však kritický pohľad na vojenskú elitu USA ako súčasť jej mocenskej elity podal Mills¹⁴.

Problém vojenských elít nebol samostatne rozpracovaný ani v marxistickej, či marxisticko-leninskej vojenskej sociológii. Elita ako kategória „buržoáznej“ sociológie, či politológie sa vnímala cez prizmu jej kritiky. Vo vzťahu k socialistickej spoločnosti sa skôr používali pojmy: ľud, ľudové masy a úloha osobnosti v dejinách. V 60. rokoch minulého storočia sa to mení a aj v marxistickej sociológii vzniká potreba vymedziť a skúmať „elity“¹⁵. Vo vojenskej marxistickej sociológii táto téma nebola preferovaná aj preto, že vojenská elita mala fungovať na princípe vedúcej úlohy strany.

Od 80. rokov minulého storočia pôsobili vo vojenskej sociológii dve základné tendencie, ktoré oslabovali záujem sociológov o problematiku vojenskej elity.

- *Prvou* bol vznik nového, širšieho chápania bezpečnosti, v ktorom sa do popredia dostávali jej nevojenské aspekty a tak sa pozícia a roly vojakov a ozbrojených síl pri zaisťovaní bezpečnosti výrazne mení – znižuje a zužuje sa.
- *Druhou* bol vznik teórie „malých“ profesionálnych armád, v ktorých sa vojak stáva „zamestnancom“ a prestáva byť výnimočným povolaním – stráca a rozplýva sa tak osobitné poslanie vojaka v spoločnosti¹⁶. Neskôr

¹¹ S. Malešević, *The Sociology of war and violence*, Cambridge University Press, Cambridge 2010, s. 363.

¹² Pozri bližšie: M. Janowitz, *The Professional Soldier, a Social and Political Portrait*, Free Press, Glencoe 1960, s.464

¹³ S. P. Huntington, *The Soldier and the State: The Theory and Politics of Civil-Military Relations*, Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge 1957, s. 534.

¹⁴ Pozri: Ch. W. Mills, *Mocenská elita*, Orbis, Praha 1966.

¹⁵ Pozri: M. Jodl, *Teorie elity a problém elity (Příspěvek k dějinám a problematice politické sociologie)*, VICTORIA PUBLISHING, Praha 1994, s. 35–39.

¹⁶ Ch. C. Moskos, F. R. Wood (Eds.), *The Military: More Than Just a Job?* Brassey's Inc., Sterling 1988, s. 324

sa rozpracovala koncepcia vojenského profesionála v postmodernom vojenstve po studenej vojne¹⁷.

Je však potrebné zdôrazniť, že najnovšie prístupy k skúmaniu vojenskej elity zvyčajne majú vplyv amerického „západného“ (euroatlantického) prototypu vojenského profesionála, pripravovaného na pôsobenie v podmienkach tzv. „nového svetového poriadku“ – „fragmentovaný“ svet¹⁸.

Európska vojenská elita je často predmetom historického skúmania¹⁹, ale politicky a mediálne sa o nej nevie takmer nič a nie je ani predmetom výskumu. Nemá taký mediálno-politický imidž ako elity NATO. Pohľad na súčasnú európsku vojenskú elitu je dnes rozpačitý. Vojenská elita EÚ sa považuje za jednu z mnohých pozičných elít spoločnosti²⁰. Z hľadiska jej sociologického poznávania by bolo vhodné za hlavný výskumný problém považovať hľadanie odpovede na otázku, či okrem národnej vojenskej identity, existuje v obyvateľstve (masa) štátov EÚ a v ich elitách (najmä vojenská) viac identita „európska“ (úniová) či „natovská“ (euroatlantická)?

Tento výskumný problém sa v plnej miere dotýka aj slovenskej vojenskej elity. Formovanie a súčasný stav slovenskej vojenskej elity osobito podmieňuje ten fakt, že po vzniku samostatnej Slovenskej republiky sa o jej bezpečnostnej orientácii, najmä pred vstupom do NATO, viedla pomerne široká diskusia. Tento proces sa tiež sociologicky skúmal,²¹ no stav jeho poznania nepostačoval k zovšeobecneniu stavu a tendencií vývoja, či k uvažovaniu o trendoch.

Nejednoznačnosť definovania „vojenskej elity“ v širšom rámci interpretovania vojenstva, obrany a bezpečnosti, vyžadovala pri skúmaní európskych vojenských elít uplatniť historicko-sociologický pohľad a v ňom efektívne využiť obsah pojmu kultúra vojenskej organizácie (organizačná kultúra ozbrojených síl).²² V Európe, mimo Veľkej Británie, dodnes existujú tri

¹⁷ Ch. C. Moskos, J. A. Williams, D. R. Sedal (Eds.), *The Postmodern Military: Armed Forces after the Cold War*, Oxford University Press, Oxford: 1999, s. 304.

¹⁸ Pozri: S. Sarkesian, R. Connor, *The US Military Profession into the 21st Century: War, Peace and Politics*, Routledge, London 2006, s. 248.

¹⁹ Pozri práce: A. Baker, *The Knight: A Portrait of Europe's Warrior Elite*, Wiley, Hoboken 2003. 4 a tiež: G. Gahlen, C. Winkel (Hrsg.): *Militär und Gesellschaft in der Frühen Neuzeit*, Militärische Eliten in der Frühen, Themenheft 2010, 14, Heft 1.

²⁰ Pozri: M. Hartmann, *Elite soziologie: Eine Einführung*. 2. Campus, Aufl. Frankfurt/Main 2004.

²¹ Pozri bližšie: K. Čukan, *Slovenská verejnosť a vstup SR do NATO*. In *Sociológia*, 2003, 35, č. 5, s. 495 – 504.

²² Kultúrou vojenskej organizácie sa podrobne zaoberali delegáti Medzinárodnej vedeckej konferencie „Organizačná kultúra ozbrojených síl Slovenskej republiky“ 23. – 24. 10.

moderné vojenské (bezpečnostné) kultúry: *francúzska, prusko-nemecká a rusko-sovietska*, postavené na dlhodobých tradíciách.

Dané kultúry sú odlišné, obsahujúce v sebe imperiálne prvky, no všetky tri vychádzajú prioritne z obrany vlasti (domoviny a národného teritória).²³ NATO, ktoré preferuje anglo-americký model vojenskej (bezpečnostnej) kultúry tieto kultúry „nepestuje“. Anglo-americký model vojenskej (bezpečnostnej) kultúry inak chápe národné záujmy (národnú identitu) USA, ktoré vyúsťujú do preferencie vojenského pôsobenia mimo vlastného územia. Tento typ kultúry je viac postavený na námornej, prípadne leteckej vojenskej sile. Ozbrojené sily sa v tomto type kultúry nepripravujú na obranu vlasti na vlastnom území, ale skôr na nasadenie v zahraničí ako expedičné sily. Aj na tomto porovnaní typov vojenských kultúr vidieť možný zdroj rozdielov nielen v integračných procesoch ale i v identite vojenských elít a vnímaní ich pozície a roly.²⁴

Vojenská elita sa vo vojenskej sociológii v uplynulom období charakterizovala len všeobecne a to v nadväznosti na klasickú teóriu elít a jej ďalšie rozpracovávanie. Považovala sa za špecifickú skupinu v mocenskej elite,

2008 v Liptovskom Mikuláši, ktorí kultúru vojenskej organizácie vymedzili „... nielen ako osobitý druh kultúry (nadnárodná, národná alebo kultúra organizácie), ale tiež kultúry organizácie. Teda ako osobitý druh kultúry organizácie, založenej na odbornej činnosti (vojenské povolanie), ktorá má zložitú a mnohostrannú štruktúru (vojenská organizácia). Jadro kultúry vojenskej organizácie spočíva vo vojenskej organizácii a táto kultúra sa aj v podmienkach postmodernity a procesu globalizácie, sprevádzaných liberalizáciou, musí pestovať iným spôsobom ako v iných organizáciách ekonomického a politického charakteru. Jej charakteristiky akými sú: obsah (prvky), sila, štruktúra a zdroje sú determinované znakmi vojenskej organizácie (armáda, ozbrojené sily), kvalitami svojich príslušníkov (profesionálny vojak, veliteľ, vodca) a osobitnými činnosťami (vojenská profesia, vojenské povolanie). Sociálne aspekty kultúry vojenskej organizácie sú spojené s pôsobením vojakov v ozbrojených silách, kde do popredia vystupujú najmä pozícia (status), roly (funkcie, úlohy, činnosť) jednotlivcov, ale aj ich skutočné aktivity a oceňovanie (vrátane morálneho) za dosiahnuté výsledky. Vojak síce zaistuje moc a bohatstvo, ale jeho činnosť je odlišná od činnosti politika a ekonóma, aj keď s nimi úzko súvisí.“ Pozri: J. Matis, *Kultúra vojenskej organizácie – multidimenzionálny fenomén*. In: *Organizačná kultúra Ozbrojených síl Slovenskej republiky* (Zborník). AOS, L. Mikuláš 2008, s. 5–16.

²³ Pozri bližšie: F. Škvrnda, *Teoretická východiská chápania vojenskej elity v rámci jej skúmania v Slovenskej republike*. In: „*Riadenie bezpečnosti zložitých systémov 2015*“. (Zborník) AOS, L. Mikuláš 2015. s. 9–21.

²⁴ Pozri bližšie: F. Škvrnda, *Teoretická východiská chápania vojenskej elity v rámci jej skúmania v Slovenskej republike*. In: *Organizačná kultúra Ozbrojených síl Slovenskej republiky* (Zborník). AOS, L. Mikuláš: 2015. s. 9–21.

ktorá mala okrem pozície a roly v ozbrojených silách a spoločnosti aj osobitú identitu, spojenú s vlastenectvom, povinnosťou, zodpovednosťou, ctou atď.

Vojenská elita sa čoraz častejšie charakterizuje ako súčasť bezpečnostnej elity v rámci novej mocenskej elity, ktorá má však široký rozsah a pestré zloženie a stáva sa transnacionálnou.²⁵ V súvislosti s bezpečnostnými problémami súčasnej spoločnosti sa bezpečnostná časť tejto elity neformuje už prioritne ako vojenská, hoci v nej stále patrí významné miesto vojakom.

Ďalšiu zmenu prináša pôsobenie súkromných vojenských a bezpečnostných spoločností, ktoré sa stalo osobitou reakciou na veľké zníženie počtov ozbrojených síl. Množstvo tradičných vojenských činností, predovšetkým však obslužného alebo doplnkového charakteru už nevykonávajú vojaci, ale tieto spoločnosti. Aj keď je fakt, že v nich pôsobí značné množstvo bývalých vojakov, alebo osôb z iných ozbrojených zložiek štátu.²⁶

Je ešte potrebné zvýrazniť skutočnosť, že charakteristika vojenskej elity mimo sociológie a politológie sa mediálne (marketingovo) už desaťročia veľmi často zužuje na elitné (špeciálne) jednotky (zložky) súčasných ozbrojených síl (armád).

Ak vychádzame zo všeobecnej definície elity, ktorá ju vymedzuje ako skupinu osôb, ktoré v určitých sociálnych systémoch zaujímajú vedúcu alebo inak významnú pozíciu v dôsledku vlastných (individuálnych) alebo profesijných kvalít, či sociálneho postavenia, alebo i ako voľne priechodnú vrstvu spoločnosti, ktorá má vďaka svojej atraktivite, talentu, niekedy aj peniazom či konexiám, prirodzený, no nie nevyhnutne rozhodujúci vplyv

²⁵ N. Kauppi, M. R. Madsen (Eds.): *Transnational Power Elites: The New Professionals of Governance, Law and Security*, Routledge, London 2013, s. 232

²⁶ V roku 2006 existovalo vo svete viac ako 3 000 týchto subjektov, ktoré sa odlišujú od organizácií, ktoré pôsobia vo vojensko-priemyselnom komplexe. Podľa vzdialenosti od bojiska možno diferencovať tri základné úrovne pôsobenia týchto subjektov: *poskytovateľské* (dodávateľské) *firmy*, operujúce priamo v bojových zónach a ponúkajúce služby žoldnierskeho charakteru a to najmä: boj, prieskum, velenie a ďalšie vojensko-odborné činnosti, ktoré sú vedené nielen na súši, na mori alebo vo vzduchu, ale dokonca i vo vesmíre; *podporné firmy*, ktoré sa zaoberajú zásobovaním, logistikou a materiálnym zabezpečením činnosti vojsk stavebnými činnosťami na vojenské účely, údržbou zbraní a bojovej techniky (v boji i mimo boj), prevádzkovaním vojenských kuchýň, práčovní atď., pričom sa pohybujú aj v oblastiach boja a napokon *konzultačné firmy*, ktoré síce ponúkajú rôzne formy bojového výcviku, konzultácií, poradenstva a pod., ale nezúčastňujú sa priamo boja a to štátnym, ale i neštátnym subjektom – teda poradcovia týchto firiem pôsobia nielen v armádach daných štátov, ale aj v ozbrojených formáciách iných bezpečnostných aktérov. Podľa: F. Škvrnda, *Žoldnieri 21. storočia*. Slovo, roč. IX, č. 41 z 10. – 16. októbra 2007. s. 12.

na dianie v spoločnosti, potom môžeme *vojenskú elitu* vymedziť ako *skupinu osôb, či voľne prechodnú vrstvu, ktorá má v danom bezpečnostnom sektore výrazný vplyv a to vďaka zastávaniu vedúcej, alebo inak významnej pozícií, v dôsledku osobnostných, či profesijných kvalít, alebo tiež sociálneho postavenia.*

Vojenské elity je možné, tak ako elity mocenské, ešte ďalej diferencovať. Diferenciácia na základe všeobecných kritérií už bola podrobne uskutočnená. Keďže platí vo všeobecnosti, tak platí aj pre elity politické a vojenské. Na základe osobitých kritérií existuje viacero významov pojmu vojenská elita a to:

- *Širší význam* – v ktorom sa poníma vojenská elita ako elita bezpečnostná, ako skupina osôb, či voľne prechodná vrstva spoločnosti, ktorá má v konkrétnom bezpečnostnom prostredí výrazný vplyv a to na základe vedúcej, alebo inak významnej pozícií, či v dôsledku osobnostných a profesijných kvalít a sociálneho postavenia.
- *Užší význam* – v ktorom sa chápe vojenská elita ako elita v armáde (armádna elita), ako skupina osôb, či voľne prechodná vrstva v danej vojenskej organizácii, ktorá má v nej výrazný vplyv a to na základe vedúcej, alebo inak významnej pozícií, či v dôsledku osobnostných, profesijných kvalít a sociálneho postavenia.
- *Najužší význam* – v ktorom sa za vojenskú elitu považujú elitné jednotky armády a polície, teda príslušníci týchto jednotiek v armáde a polícii, ktorí sú chápaní ako skupina osôb, či voľne prechodná vrstva v danej vojenskej organizácii, ktorá má v nej výrazný vplyv a pozíciu a to v dôsledku osobnostných, profesijných kvalít a sociálneho postavenia v organizácii.

Vo všetkých troch významoch tvorí vojenskú elitu skupina takých osôb, ktoré majú veľký vplyv v danej spoločnosti alebo tiež organizácii (armáda) a to nielen zastávanou vedúcou alebo inak významnou pozíciou, ale tiež v dôsledku svojich osobnostných a profesijných kvalít. T. zn., že tieto osoby majú: *kvality vojenského profesionála* (odbornosť, zodpovednosť, korporatívnosť, sociálna kvalifikácia); *vlastnosti veliteľa* (psychické, pedagogické, morálne a sociálne) a napokon *kvality vodcu* (tvorené faktormi ako: faktor uznania významu podriadených, faktor iniciatívy, faktor dôrazu na výkonnosť a napokon faktor spoločenskej citlivosti).

Táto skutočnosť je veľmi významná, pretože vyjadruje, že elity sa formujú iba z množiny osôb, ktoré získali uvedené kvality a vlastnosti. Tieto kvality a vlastnosti sa nededia, tieto osoby sa s nimi nenarodia, ale musia ich získať

v nepretržitom procese utvárania vojenského profesionála, alebo v procese utvárania profesionála v oblasti bezpečnosti (manažér bezpečnosti).

Z uvedeného vyplýva, že vojenskú elitu, ktorú ponímame v širšom význame, ako bezpečnostnú elitu, tvorí nekonzistentná skupina osôb, v ktorej prevažujú nevojací.²⁷ Táto elita výraznou mierou rozhoduje o zaistení bezpečnosti krajiny, preto sa musí zodpovedne na túto rolu pripraviť. Počet vojakov v tejto skupine sa od 90. rokov minulého storočia začína drasticky znižovať a tak sa podstatne zužuje vplyv vojakov na zaistenie bezpečnosti. V Slovenskej republike sa to odrazilo na zmene doktrinálneho prostredia a znižovaní financií k zabezpečeniu obrany. Slovenská republika tak postupne ponechala obranu svojho územia na členské krajiny NATO, čo sa začína postupne meniť.

Tieto skutočnosti sa odrazili i vo formovaní elity ponímanej v užšom význame, teda armádnej elity (elita ozbrojených síl). Počty armádnej elity sa tiež od polovice 90. rokov minulého storočia znížili. Vojenská kariéra už prestáva byť príťažlivou, lebo neposkytuje toľko príležitostí, ako v 20. storočí do obdobia rozpadu bipolarity. Okrem toho predovšetkým v podmienkach štátov NATO sa armádna elita pripravuje už viac kozmopolitne, „aliančne“ ako vlastenecky. Profesionálni vojaci sa stali sociálne menej homogénnou skupinou, pretože sa vymedzujú skôr ako zamestnanci štátu (štátni zamestnanci) a nie ako osobitná služba pre štát, oslabuje sa tak ich korporatívnosť. Oproti minulosti sa výrazne oslabuje polarizovanie vojenského sociálneho prostredia a prostredia spoločenského (civilné, nevojenké).

Pochopiť rámec vymedzenia armádnej elity (vojenská elita chápaná v užšom zmysle), vzniknutej v Slovenskej republike po jej prijatí do Severoatlantickej aliancie (NATO) a Európskej únie (EÚ) nám umožní kategorizácia hodností prijatá v NATO, podľa ktorej sa vojenské hodnosti delia do dvoch skupín. *Prvú* tvoria dôstojnícke hodnosti (officer ranks), zatriedené do desiatich stupňov od OF1 do OF10. *Druhá* tvoria ďalšie hodnosti (other ranks), zatriedené do deviatich stupňov od OR1 do OR9. Dôstojnícke hodnosti sa úplne náhodne podobajú paretovskej klasifikácii elít (Pareto považuje elitu za kategóriu k označeniu tých, ktorí dokážu v akejkoľvek životnej situácii obsadiť v spoločnosti špičkové pozície, ktoré manifestujú

²⁷ Poznámka: Nevojak, občan daného štátu, ktorý neabsolvoval vojenský výcvik v akejkoľvek forme (teda nielen vojenskú službu). Nejedná sa o občana v civile, pretože takýto občan môže byť vojakom v zálohe, alebo vo výslužbe – teda občanom, ktorý absolvoval nielen vojenský výcvik, ale aj vojenskú službu (vojenskú základnú alebo profesionálnu službu).

dosiahnutým úspechom). Obidve klasifikácie pracujú s rovnakým počtom stupňov elity od 1 do 10, pričom u Pareta je aj stupeň 0 – úplne, absolútny neúspech v danej činnosti.

Rešpektujúc hodnostnú „kategorizáciu“ NATO napríklad v ozbrojených silách Slovenskej republiky, ktorá je iná, oproti kategorizovaným hodnostiam v moderných európskych vojenských kultúrach, je pod označením: OF 1 poručík a nadporučík;²⁸ OF 2 kapitán; OF 3 major; OF 4 podplukovník; OF 5 plukovník; OF 6 brigádny generál; OF 7 generálmajor; OF 8 generálporučík; OF 9 generál a OF 10 generál armády, alebo maršal.

Usporiadáním vojenských hodností ozbrojených síl Slovenskej republiky podľa vzoru, nazvanom „paretovský“ v súčasnosti, možno na stupnici od 0 do 10 načrtnúť túto hierarchickú schému: 0. osoby, ktoré sa uchádzali o prijatie do vojenskej služby, no neuspeli a tiež osoby, ktoré vykonávali vojenskú službu, ale boli z nej predčasne prepustení; 1. vojak (1. a 2. st.); 2. slobodník, desiatnik, čatár, rotný; 3. rotmajster, nadrotmajster; 4. štábný nadrotmajster; 5. poručík, nadporučík, kapitán; 6. major a podplukovník; 7. plukovník; 8. brigádny generál, generálmajor, generálporučík; 9. generál; 10. generál armády.²⁹

Z takto načrtnutej hierarchickej hodnostnej schémy ešte nie je možné presne vymedziť hodnosti, ktoré možno zaradiť medzi vojenské (armádne) elity. Možno sa ale prikloniť k názoru, ktoré do armádných elít zahrnujú príslušníkov ozbrojených síl v hodnosti major a vyššie. Ak by sa spodná hranica zvýšila na hodnosť plukovníka, potom by sa pri súčasných počtoch ozbrojených síl Slovenskej republiky armádna elita zúžila iba na necelých 100 osôb.

²⁸ Poznámka: do tohto stupňa sú zaradené aj hodnosti podporučíka a rôzne iné podoby nižších dôstojníckych hodností, ktoré v minulosti vo viacerých štátoch existovali – ak sa niečo z nich zachovalo. V niektorých prípadoch sú nižšie dôstojnícke hodnosti zaradené aj mimo desiatich základných stupňov ako výnimka a označené ako dôstojnícky kandidát – aspirant, popr. ako dôstojnícky študent/kadet alebo sú zaradené do stupňa OR 8 alebo 9).

²⁹ Poznámka: už tým, že táto hodnosť na Slovensku nie je zavedená, sa nepriamo politicky i právne pripúšťa, že ako malý štát nemôžeme mať plnohodnotnú vojenskú elitu). Otázkou je či budeme do takto hierarchizovanej vojenskej elity zaraďovať okrem plukovníkov a generálov aj nami vyčlenený stupeň 6 (podplukovníkov a majorov). Z početného hľadiska by sa vojenská elita pozostávajúca len z generálov a plukovníkov značne zúžila – cca na 100 osôb, čo je pri súčasnom počte OS SR (13 – 14 tisíc osôb) – menej ako 1 % z nich. Pozri bližšie: F. Škvrnda, Teoretické východiská chápania vojenskej elity v rámci jej skúmania v Slovenskej republike. In: *Organizačná kultúra Ozbrojených síl Slovenskej republiky* (Zborník) AOS, L. Mikuláš 2015. s. 9–21.

Pokúsme sa na tento problém pozrieť aj z pohľadu dvoch základných hladín hodnosti, medzi ktorými ešte donedávna nebola možná mobilita – prechod z hladiny mužstva a poddôstojníkov do hladiny dôstojníckej. V týchto hladinách sa utvorili dve hodnostné pyramídy. Konkurenčný výber a zastavená mobilita medzi hodnostnými hladinami vytlačal z ozbrojených síl vojakov, poddôstojníkov a dôstojníkov, ktorí ešte mali záujem ďalej slúžiť, no nebola pre nich v danej hladine vyššia hodnosť. Takýto systém bol pre málopočetné ozbrojené sily nevhodný a bol zrušený.

Zrušenie tohto systému umožňuje, ale iba z metodologického hľadiska, návrat k starému podrobnejšiemu deleniu týchto dvoch hodnostných pyramíd v jednotlivých hladinách:

- Hodnostnú pyramídu v hladine mužstva a poddôstojníkov na:
 - hodnostnú pyramídu mužstva, tvorenú hodnosťami: vojak 1. a vojak 2. stupňa, slobodník a desiatnik;
 - hodnostnú pyramídu poddôstojníkov, ktorú tvoria hodnosti ako sú: čatár, rotný, rotmajster, nadrotnmajster a štábny nadrotnmajster.
- Hodnostnú pyramídu v hladine dôstojníkov na:
 - hodnostnú pyramídu nižších dôstojníkov, do ktorej patrí: poručík, nadporučík a kapitán;
 - hodnostnú pyramídu vyšších dôstojníkov, do ktorej patrí: major, podplukovník a plukovník.
- Hodnostná pyramída v hladine generálov by zostala.

Tento metodologický návrat k podrobnejšej diferenciacii hodnostných pyramíd v jednotlivých hladinách umožňuje bližšie objasniť dve skutočnosti, z ktorých sa: *prvá* dotýka popisu mechanizmu prechodu z jednej hodnostnej hladiny do hladiny druhej a *druhá* mechanizmu vymedzenia jednotlivých hodnosti medzi armádne elity. Obidve tieto skutočnosti spolu súvisia.

Opätovné zavedenie zásady vzostupnej kariéry pripisovanej N. Bonapartovi a vyjadrenej slovami: „každý vojak nosí v torbe maršalskú palicu“, opäť umožňuje aj v ozbrojených silách Slovenskej republiky dostať sa medzi armádu elitu každému jej príslušníkovi. V malej hodnostnej pyramíde hladiny mužstva je zlomovou hodnosťou *desiatnik*, pretože vojak tejto hodnosti sa najčastejšie rozhoduje, v akej hladine ďalej pokračovať. Z malej hodnostnej pyramídy hladiny poddôstojníkov sa omnoho ťažšie prechádza do prvej dôstojníckej hodnosti poručík, pretože táto hodnosť nie je až tak atraktívna ako poddôstojnícke hodnosti (autorita u vojakov a finančné ohodnotenie). Na základe uvedeného sa dá očakávať hlavný príliv do dôstojníckej hladiny najmä, z malej hodnostnej pyramídy mužstva.

ZÁVER

Na záver je potrebné zvýrazniť tú skutočnosť, že pojem bezpečnostná elita sa iba udomácňuje a skôr sa používa pojem vojenská elita chápaná v širšom zmysle. Aby sa odlišila vojenská elita ponímaná v užšom zmysle – teda elita v armáde, mal by sa pre ňu zatiaľ používať pojem armádna elita.

Rozbor mobility v hladine dôstojníkov a generálov potvrdzuje predpoklad, že základom pre vstup do armádnej elity je malá pyramída z vyšších dôstojníckych hodností (major, podplukovník, plukovník), pretože iba vyšší dôstojníci spĺňajú hlavné výberové kritéria pre vstup do armádnej elity: 1. *kvalifikáciu* – tvorenú vzdelaním, dĺžkou služby (prax) a osobnostnými vlastnosťami (hodnoty a morálka); 2. *veliteľské* (manažérske) *schopnosti* – tvorené odbornými (profesijnými), interpersonálnymi, koncepčnými, diagnostickými a analytickými spôsobilosťami a napokon 3. *schopnosť prognózovať* (vizionarstvo) – teda nielen „vedieť predpovedať budúcnosť“, ale aj uskutočniť svoje predstavy.

Na základe uvedeného možno očakávať, že hlavným zdrojom vojenských a armádných elit budú vyšší dôstojníci, pričom za armádne elity (elity v ozbrojených silách) budeme v tomto projekte považovať predovšetkým plukovníkov a generálov. Na Slovensku bude potrebné väčšiu pozornosť venovať tejto hodnotnej kategórii najmä po odchode do zálohy. Bude potrebné záložnú armádu (vojakov v zálohe), najmä jej chrbticu – aktívne zálohy, nielen efektívnejšie zapájať do plnenia náročných úloh zaistenia obrany a ochrany štátu a jeho obyvateľov, ale tiež efektívne a kvalitne na tieto úlohy pripravovať. Pripravovať sa musia tiež zamestnanci štátnej správy a samosprávy, poslanci a členovia vlády na úseku obrany a bezpečnosti, ktorí neprešli aktívnou vojenskou službou alebo aspoň základnou vojenskou prípravou ako vojaci základnej služby, aby so znalosťou vecí rozhodovali o zabezpečení obrany a ochrany obyvateľstva a bezpečnosti štátu. Na túto skutočnosť musia zamerať pozornosť školy zaoberajúce sa touto problematikou.

LITERATÚRA

1. Baker A., *The Knight: A Portrait of Europe's Warrior Elite*, Wiley Hoboken 2003.
2. Caforio G., *Some historical notes*. In Caforio G.: *Handbook of the Sociology of the Military*, Springer, New York 2006.
3. Čukan K., Slovenská verejnosť a vstup SR do NATO. In *Sociológia* 2003.

4. Gahlen G., Winkel C. (Hrsg.), *Militär und Gesellschaft in der Frühen Neuzeit*, Militärische Eliten in der Frühen Themenheft 2010.
5. Hartmann M., *Elite soziologie: Eine Einführung*. 2. Aufl., Campus, Frankfurt/Main 2004.
6. Huntington S. P., *The Soldier and the State: The Theory and Politics of Civil-Military Relations*, Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge 1957.
7. Janowitz M., *The Professional Soldier, a Social and Political Portrait*, Free Press, Glencoe: 1960.
8. Jodl M., *Teorie elity a problém elity (Příspěvek k dějinám a problematice politické Sociologie)*, VICTORIA PUBLISHING, Praha 1994.
9. Kauppi N., Madsen M. R. (Eds.), *Transnational Power Elites: The New Professionals of Governance, Law and Security*, Routledge, London 2013.
10. Keller J., *Dějiny klasické sociologie*, SLON, Praha 2005.
11. Kolektív, *Velký sociologický slovník* (1. sv.), Karolinum, Praha: 1996.
12. Končal V., Balitskiy A., *Politológia*. 1. vyd. STU, Bratislava 2004.
13. Lysý J., *Úvod do politickej ved*, OZ Sociálna práca, Bratislava 2004.
14. Maciejewski J., *Grupy dyspozycyjne (Analiza socjologiczna)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2012.
15. Malešević S., *The Sociology of war and violence*, Cambridge University Press, Cambridge 2010.
16. Matis J., *Kultúra vojenskej organizácie – multidimenzionálny fenomén*, [in] *Organizačná kultúra Ozbrojených síl Slovenskej republiky (Zborník)*, AOS, L. Mikuláš 2008.
17. Mills Ch. W., *Mocenská elita*, Orbis, Praha 1966.
18. Moskos Ch. C., Wood F. R. (Eds.), *The Military: More Than Just a Job?* Brassey's Inc, Sterling 1988.
19. Moskos Ch. C., Williams J. A., Sedal D. R. (Eds.), *The Postmodern Military: Armed Forces after the Cold War*, Oxford University Press, Oxford 1999.
20. Platón, *Ústava*, Oikoymenh, Praha 2001.
21. Sarkesian S., Connor R., *The US Military Profession into the 21st Century: War, Peace and Politics*, Routledge, London 2006.
22. Svobodová H., *Některé úvahy o vývoji a postavení „mocenské elity“* [online]. E-polis.cz, 7. duben 2011. Dostupné z WWW.
23. Škvrnda F., *Sociálno-ekonomické aspekty bezpečnosti v postmodernej spoločnosti globalizujúceho sa sveta*. In: *Sociálna a ekonomická núdza – bezpečnosť jedinca a spoločnosti*. (Zborník príspevkov), VŠZaSP sv. Alžbety, Bratislava 2009.

24. Škvrnda F., *Teoretické východiská chápania vojenskej elity v rámci jej skúmania v Slovenskej republike*. In: *Organizačná kultúra Ozbrojených síl Slovenskej republiky* (Zborník), AOS, L. Mikuláš 2015.
25. Škvrnda F., *Žoldnieri 21. storočia*. Slovo, roč. IX, č. 41 z 10. – 16. októbra 2007.
26. Tóth R., *Elity v spoločnosti*, Nezávislé centrum pro studium politiky, Kolín 2007.
27. Tóth R., *Chuť moci vo svete*, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava 2006.
28. Tóth R., *Politické strany*, SMARAGD, Bratislava 2007.

CITE THIS ARTICLE AS:

J. Matis, *Elity v sfére bezpečnosti – bezpečnostné elity (elity bezpečnostného sektoru)*, „Kultura Bezpieczeństwa. Nauka – Praktyka – Refleksje”, 2017, no 28, p. 158-174, DOI: 10.24356/KB/28/8.

Licence: This article is available in Open Access, under the terms of the Creative Commons License Attribution 4.0 International (CC BY 4.0; for details please see <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the author and source are properly credited. Copyright © 2017 University of Public and Individual Security “Apeiron” in Cracow